

«ЗАМКОВЕ ПРАВО» ЯК ІНСТРУМЕНТ ДИНАСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЕРИКА ПОМЕРАНСЬКОГО (1397-1439)

Статтю присвячено розглядові важливого владного інструменту першого унійного короля Скандинавії Ерика Померанського. Смісл «замкового права» за доби його правління з'ясовується через зв'язок між правовим базисом та прикладним втіленням інституту ленно-замкових зобов'язань. Досліджується сутність «замкового права» у Скандинавії, його роль як стратегічного важеля монаршої династичної політики в рамках унії.

Монарша політика на тлі феодальної державницької ідеології становить цікаву сферу досліджень. Традиційно поширеним є узагальнення, ніби середньовічні європейські монархи для реалізації стратегічних планів послуговувалися двома чіткими інструментами: приєднувати (контролювати) за допомогою зброї і діставати внаслідок династичної політики. Подібний погляд є вельми спрощеним, адже джерела свідчать про існування більшої кількості інструментів, які були своєрідними «проміжними ланками» між екстремумами династичного і військового. Одним з таких феноменів і є так зване «замкове право», яке буде предметом розгляду даної статті. При цьому йтиметься як про зовнішню, так і про внутрішню політику.

Хрестоматійними стали факти, пов'язані з унією трьох скандинавських королівств у Кальмарі 1397 р. Ця подія мала непересічне значення для подальшої долі історичного процесу в Європі. Але, слід зазначити, не до кінця з'ясованим залишається базис існування даної наддержавної конструкції після її усталення. Безперечно, Кальмарська унія носила персональний характер, але, водночас, мала певний конституційний ґрунт. І основою цього ґрунту слугував саме інститут «замкового права». Виходячи з цього, дослідження даного політичного інструменту набуває особливого значення. Отже, метою даної статті є з'ясування ролі «замкового права» в династичній політиці Ерика Померанського в усій повноті процесів. Таким чином, завдання статті - дослідження дипломатичних процесів, аналіз династичної політики монарха і ролі в них «замкового права»; з'ясування характеру даного правового інституту.

Історіографічні корені питання сягають середини XIX ст. Першим на інститут «замкового права» звернув увагу С. Г. Стюффе, який у коментарях до низки джерел початку XV ст. назвав його основним політичним інструментом Ерика

Померанського в побудові унійної держави [1]. Заслуга К. Ерслева полягає у наданні «замковому праву» статусу головного стрижня конституційності Кальмарської унії і окресленні його значення як головного підґрунтя правління Ерика Померанського. Але при цьому дослідник не спромігся здійснити бодай простого розгляду «замкового права» як елементу монаршої політики [2]. Вагомий доробок у дослідженні даного інституту на скандинавській арені належить Е. Льоннроту, який визначив місце «замкового права» в документах шлюбних переговорів. Проте дослідник дещо ірраціонально показав значення цього владного інструменту у побудовах загальних конструкцій зовнішньої політики північної унії [3]. С. У. Пальме найбільш ретельно з-поміж інших істориків показав роль «замкового права» в контексті династичної програми Ерика Померанського. Саме йому належить теорія про «замкове право» монарха як індикатор боротьби регалійної та аристократичної політичних програм у рамках унійної держави на різних етапах її розвитку [4]. А. Е. Крістенсен у деталях з'ясував усі акценти зовнішньополітичної діяльності Ерика Померанського і назвав «замкове право» вагомим елементом шлюбної дипломатії короля, хоча не зміг простежити еволюцію та трансформацію ролі «замкового права» впродовж усього періоду правління Ерика Померанського [5]. Натомість, ніхто зі скандинавських істориків не спромігся показати роль «замкового права» як комплексного засобу династичної політики Ерика Померанського.

Вираз «замкове право» має феодальний характер і походить від середньо-нижньонімецького терміна *slotesslove*. В дослівному перекладі - це «замкова обіцянка», однак у скандинавських історіографічних школах цей вираз набув значення «замкове право». Власне, семантична різниця невелика і йдеться лише про морфологічну розбіжність непринципового характеру. Сміслові

навантаження оригінального терміна означало дворянську обіцянку, присягу або зобов'язання, яке управитель замку з прилеглим леном мав скласти на користь діючого монарха. Обіцянка полягала в тому, що довірену наглядові військову та власнісну одиницю по смерті вищого володаря буде безсумнівно і беззастережно передано його спадкоємцеві чи іншій названій (приміром, у заповіті) особі, і нікому іншому, ні за яких умов. У спадковій монархії «замкове право» мали лише спадкоємці трону, а у суто виборній - «замковим правом» у повному обсязі володів найвищий дворянський орган на користь королівства.

Із законодавчої точки зору північна унія, укладена у Кальмарі 1397 р., не мала чіткого виборного чи спадкового характеру найвищої влади. Цей конгломерат нагадував «триголову гідру» в законодавчих вимірах, тому що унія існувала без уніфікації трьох загальнодержавних законодавчих систем. Норвегія за своїми законами була суворою спадковою монархією за агнатичною, безвідносно чоловічою чи жіночою, лінією. Швеція та Данія, відповідно до національних законодавчих норм, були монархіями виборними. В такій ситуації, та ще й з огляду на державну конструкцію з наділеною величезними повноваженнями королівською владою, не могло не виникнути суттєвого конфлікту інтересів. З одного боку, документ Кальмарського з'їзду 1397 р., відомий під назвою Хартія коронації (за яким і було впроваджено в життя унію), наділяв короля ледь не абсолютистськими правами в керуванні трьома королівствами [6]. З другого, - він же окреслював статус «унійної корони» як виборної «у спільнодумстві» усіма трьома державами Скандинавії. За цих обставин спокуса для монарха перетворити свою владу на спадкову була вельми великою. За доби свого правління Ерик Померанський зробив кілька таких спроб за допомогою інституту «замкового права». Якщо вести мову про історичну еволюцію «замкового права» у Скандинавії, то майже немає джерел (так званих «денних листів») з XIV ст. для з'ясування стану речей з обітницями фогдів замків та ленсманів монархам щодо передачі володінь. Але одразу ж після Кальмарського з'їзду 1397 р., а особливо на початку XV ст., кількість денних листів зростає на порядок. Усі вони дають чудове уявлення про перші кроки «замкового права» у Скандинавії та обставини, які форсували появу численних замково-ленних обітниць управителів.

Хоча, варто зазначити, перша поява «замкового права» на теренах Скандинавії фіксується чітко. Це трапилося під час суперечки за дансь-

ку корону після смерті Вальдемара Аттердага. Двома головними претендентами на трон Данії тоді були син королеви Маргрете Упав та юнкер Альбрехт Мекленбурзький, онук герцога Альбрехта. Суперечка була доволі тривалою і точилася з 24 жовтня 1375 р. по 21 вересня 1376 р. - від смерті Аттердага по Копенгагенський з'їзд, на якому було укладено перемир'я [7]. Мекленбурги змагалися за корону з Фолькунгами як військове, так і дипломатично, а в результаті міжкоролів'я саме на Копенгагенському з'їзді у вересні 1376 р. з'явився проект розподілу Данії на два королівства між двома претендентами [8]. Саме тоді мала місце дипломатична спроба герцога Альбрехта Мекленбурзького використати рішення Копенгагенського з'їзду на свою користь. Він передав справу на розсуд імператора Карла IV, який мав номінальне право зверхності над Данією, оскільки невелика частина цього королівства, Південна Ютландія, входила до складу Священної Римської імперії. 12 вересня 1377 р. Карл IV скликав до своєї резиденції управителів данських замків Південної Ютландії і запропонував їм передати володіння, що були в їх управлінні, до рук юнкера Альбрехта Мекленбурзького, «єдиного законного спадкоємця великого Вальдемара Аттердага». Такий наказ виглядав природним саме через наявність денних листів фогдів Південної Ютландії на користь імператора [9]. Однак тоді «замкове право» не стало вирішальним у визначенні спадкоємця корони. Так трапилося зовсім не через недовірливість даного політичного інструменту, а в силу форс-мажорних обставин - смерті в лютому 1379 р. ключової фігури дипломатії регіону герцога Альбрехта Мекленбурзького.

Справжній прихід «замкового права» як політичного інструменту на арену Скандинавії відбувся через кілька десятиліть, за доби правління Ерика Померанського під регентством королеви Маргрете. Найбільш актуально і гостро питання «замкового права» в цей період проявилось на Гельсинборзьких шлюбних переговорах 1401-1402 рр. між скандинавською та англійською делегаціями. Англійці запропонували Ерику Померанському проект подвійного шлюбу. Відповідно до нього, король мав одружитися з принцесою Філіппою, молодшою донькою короля Англії Генрика IV з дому Ланкастерів (1399-1413). Сестра Ерика Померанського, Катаріна, мала вийти заміж за спадкоємця англійського трону, принца Уельського Генрика, майбутнього короля Англії Генрика V (1413-1422). В серпні 1402 р. до Скандинавії прибуло основне англійське шлюбне посольство, переговори з яким Маргрете та Ерик вели у Гельсинборзі до жовт-

ня 1402 р. Як свідчать матеріали Гельсинборзьких переговорів, питання шлюбу Ерика Померанського з Філіппою було гранично ясним і щодо нього суттєвих зауважень у високих договірних сторін не існувало. А ось перспектива шлюбу між Катаріною Померанською та англійським кронпринцем Генриком непокоїла як скандинавів, так і англійців, і не могла не призвести до ускладнень різного роду. Англійська делегація ледь не ультимативно вимагала законодавчого закріплення інституту престолонаслідування у трьох північноєвропейських монархіях, щоб передача корони стала гранично прозорою як у Данії, так і у Норвегії зі Швецією, навіть за виборного характеру найвищої влади. Ця вимога ставилася англійським представництвом зі стратегічних міркувань - спадкоємцем скандинавської монархії міг стати нащадок від шлюбу Катаріни з Генриком, якщо Ерик Померанський помер бездітним. Більше того, англійці вимагали ухвали трактату або декрету з приводу подібної уніфікації від Маргрете, Ерика та представників знаті усіх трьох монархій європейської Півночі (членів загального ріксроду) [10].

Ця вимога була прийнята скандинавською стороною, а в укладеному згодом шлюбному трактаті одним з пунктів з'явилося красномовне рішення про можливе субсидіарне престолонаслідування скандинавського королівства: «...Якщо так трапиться, нехай Господь боронить, що наш ясновельможний володар, король Ерик Данський, Шведський і Норвезький, помер бездітним, і його сестра Катаріна переживе його, тоді данці, шведи і норвежці оберуть собі королем вільно і добровільно (*libera et gratuita*) одного з дітей, яких Бог пошле тій самій пані Катаріні». До цього ж тексту далі додається застереження: якщо один з англійських принців стане королем Скандинавії, то він зможе правити виключно за законодавством Норвегії, Швеції і Данії та за допомогою лише емібетсманів і стурманів скандинавського походження [11]. Які зобов'язання король Ерик бере на себе перед англійцями, підписуючи подібний пункт трактату, стає зрозумілим, коли взяти до уваги повноваження, якими один з документів Кальмарського з'їзду 1397 р. - Хартія коронації - наділяє унійного короля, даючи йому праваспадково користуватися «замковим правом». Саме це і пояснює, чому Ерик та Маргрете підписалися під подібним зобов'язанням, яке вони, на перший погляд, не могли дати з огляду на нібито перевищення власної юрисдикції відповідно до законодавчих систем трьох скандинавських монархій [12].

Варто звернути увагу на два звіти англійської дипломатичної місії для монарха Альбїону, у яких послы намагаються дати своєму королю повне уявлення про законодавчі системи Данії, Швеції й Норвегії, які детермінують порядок престолонаслідування. Перший з цих документів - офіційно не датована анонімна реляція до англійської таємної ради (*Privy Council*), яка включає в себе повний текст ще одного джерела, попередньої реляції того ж посольства до англійського короля від 2 листопада 1402 р. Інтерес становить другий документ, що водночас є і частиною першого, оскільки саме в ньому описуються в усіх деталях суперечності, які виявили англійські дипломати між системами престолонаслідування Данії, Швеції (виборні монархії) та Норвегії (спадкова монархія), посилаючись на свідчення «...деяких вартих повної і безумовної довіри людей, як духовних так і інших» [13]. Як припускає Е. Льоннрот, таке формулювання свідчить про суто неофіційний характер реляції, але водночас й про те, що викладені в ній дані не могли бути надуманими і, швидше за все, відбивали характер поглядів на проблему Ерика Померанського та королеви Маргрете або, принаймні, вказували на характер дискусій з даного приводу на самих перемовинах при розгляді проблем наступництва влади у Північній Європі [14].

Дані цих двох реляцій є суперечливими, хоча надретельно висвітлюють усі гострі кути та недосконалості інститутів передачі монаршої влади у трьох скандинавських королівствах; достатньо повно характеризують та фіксують усі порушення норм та законів при престолонаслідуванні. Щодо текстуального аналізу другої реляції, то її автор свідомий того, що принциповий виборний характер королівської влади у Данії та Швеції модифікований традицією (*consuetudo*) міцної династичної прив'язаності до правлячого королівського роду (*ius sanguinis*), що обмежує виборну правову традицію (*ius electionis*). Автор розуміє - відхилення від норм законодавства без особливих труднощів легітимуються рішеннями ріксмьоте чи ріксродів; це також стосується і ухвалення рішень про винятки з суворого норвезького закону про спадкову передачу корони святого Улава. Для прикладу автор документа детально описує санкцію правління та перебрання влади королевою Маргрете: у Данії як донькою короля за виборною процедурою з посиланням на *consuetude*; у Норвегії внаслідок родового права з посиланням на норму римського права *senatusconsultum Tertullianum*, що дозволяє матері наслідувати сину, якщо він не залишає по своїй смерті прямих агнатичних

спадкоємців; а у Швеції - з посиланням на *sopuetudo* та на основі його легітимачії *riksrodом*. Саме ці права «за рішенням народу», - зазначає англійський автор, - Маргрете передала своєму найближчому родичеві «за кров'ю» Ерику Померанському, який завдяки цьому став королем Норвегії «*admissus*» та Данії і Швеції як «*electus et admissus*».

Щодо законодавчої процедури престолонаслідування у норвезькому королівстві, то англійські реляції припускаються очевидної помилки. Так, у документі стверджується, що Ерикове правління у Данії та Швеції гарантоване йому до кінця його днів, у той час як норвезька корона належить Ерикові лише до смерті королеви Маргрете, після чого вона має перейти до найближчих, навіть не агнатичних, але кровних родичів померлого короля Улава. Причиною подання такого роду відомостей є непоінформованість автора реляції про те, що норвезький закон про престолонаслідування від 1388 р. (на основі якого у джерелі й подано дані) було змінено 1389 р. при обранні Ерика Померанського королем Норвегії, і відтоді лінія спадкоємців норвезької корони мала виводитись вже не від короля Улава, а від Ерика Померанського до його спадкоємців за прямою агнатичною лінією (незалежно від статі), аналогічно порядку успадкування влади у померанському герцогському домі. Проте навіть цей новий норвезький закон 1389 р. було змінено і доповнено після Кальмарського з'їзду 1397 р., оскільки за рішеннями з'їзду Ерик отримав право розпоряджатися замками та замковими ленами у Норвегії за «замковим правом», аналогічним данському та шведському [15].

Але англійського короля, якому було адресовано одну з реляцій, цікавили не так права Ерика Померанського на три скандинавські корони, як можливість перебрання влади над Північною Європою сином сестри Ерика Катаріни від шлюбу з кронпринцем Генриком. Ця можливість допускалася трактатом про подвійний британсько-скандинавський шлюб. Як би там не було, реляції ми маємо розглядати саме з таких позицій. Тому й не дивно, що хоч автор документів і підкреслює виборний характер монархій у Данії та Швеції, зауважуючи, однак, що це не дає жодних гарантій чи цілковитої певності, водночас він зазначає, що конкретна реальність надійніша і Ерик Померанський спроможний забезпечити перехід влади до свого племінника, сина Катаріни, відповідно до однієї зі статей укладеного шлюбного трактату саме через «замкове право». Адже владний *баланс* на Півночі Європи повною мірою дозволяє Ерикові й по смерті Маргрете розрахо-

увати на норвезький трон І, вельми ймовірно, унійна монархія не буде зруйнована навіть після смерті Ерика Померанського в силу «замкового права» названого спадкоємця загальноскандинавського монарха, що ним він володітиме у всіх трьох королівствах. Саме це «замкове право», на думку англійського автора реляцій, наперед визначає процедуру престолонаслідування у Скандинавії і слугує гарантією тяглості (*perpetuacio*) королівського роду в умовах чітко усталеного «рах» між Данією, Швецією і Норвегією.

З цих свідчень англійських реляцій випливає, що гарантією тяглості престолонаслідування у Скандинавії (відповідно до положення шлюбного трактату) із заплутаними національними законодавчими системами може слугувати лише інститут «замкового права», закріплений за загальноскандинавським монархом Хартією коронації Кальмарського з'їзду. Про що також свідчать англійські реляції в першу чергу, то це про суттєві розбіжності в інституті престолонаслідування в рамках північної унії між *де-юре* та *де-факто*. 1402 р. Ерик Померанський та королева Маргрете підписали королівський едикт, за яким Катаріна Померанська отримувала право субсидіарного спадкоємця замків та замкових ленів у всій Скандинавії, що відповідає положенням кальмарської Хартії коронації. Однак в силу певних міркувань англійці так і не зважилися на шлюб між Генриком і Катаріною. Тобто, самого лише «замкового права» скандинавській дипломатії не вистачило для досягнення династичного успіху [16].

Якщо ж розглядати проблему «замкового права» ширше, то у перших скандинавських ленних листах (1399-1402 рр.) до королеви Маргрете та Ерика Померанського ніде не згадується конкретна особа, якій по смерті двох головних фігур скандинавської політики відійдуть їх володіння. Але у цих джерелах скрізь фігурує набір сталих «штампів», основним з яких є такий: «... відійдуть (лени і замки) тій особі, яку три королівства свого часу приймуть та визнають (давньоск. *taghe ok undfanghe*) за короля» [17]. Саме формулювання *taghe ok undfanghe* є вельми цікавим. Воно зовсім не означає «оберуть», як це подається низкою скандинавських істориків [18]. Згадаймо формулювання кальмарських Хартії коронації та Хартії унії [19]. У першому документі - «*tagto ok undfanghe*», у другому - «*vselghe, taghe ol undfanghe*». Так, друге формулювання виглядало б значно переконливішим з правової точки зору (згадка про виборність), але в усіх без винятку ленних листах першої декади 1400-х ро

ків воно ретельно оминається. На цей цікавий факт вказав свого часу С. У. Пальме і охарактеризував його як «вартий уваги», оскільки це свідчило про небажання монарших осіб форсовано кидативикликарістократичній програмі *regimen politicum* і, в той же час, говорило про неможливість чи неспроможність активного переходу до монархічної програми абсолютистського правління *regimen regale*. Тому вираз «*taghe ok undfanghe*» був свого роду компромісним. С. У. Пальме пояснює це так: владне становище скандинавських ріксродів у першій декаді 1400-х років було кращим за те, в якому вони перебували 1397 р., а королева Маргрете, в свою чергу, прагнула дочекатись вигіднішого для королівської влади моменту, щоб здійснити свої задуми. Хоч би як там було, така ситуація з ранніми ленними листами та їх «слабкими» формулюваннями якнайкраще демонструє стан речей з непевністю політичної ситуації доби після Кальмарського з'їзду у правовому вимірі [20].

Значно цікавішими є ленні листи доби ведення перемовин з англійськими шлюбними посольствами та наступних років (1403-1406 рр.). Саме у них примарний «хтось» зникає, і субсидіарним спадкоємцем Ерика Померанського щодо його замково-ленних володінь напряду називається сестра Катаріна. Подібних денних листів небагато – три шведських і один данський [21]. Але навіть вони можуть яскраво свідчити про чітку тенденцію. Для ретельнішого розгляду можна обрати один з таких листів від 31 січня 1405 р., автором якого був ленсман Хеннінг Августин, який управляв шведським замком Едсгольм та леном Вермланд. Автор листа засвідчує, що він отримав лен в управління від Ерика Померанського та Маргрете Вальдемарсдаттір разом і свято зобов'язаний перед ними та їх спадкоємцями оберігати довірену власність». Варто навести фрагмент цього ленного листа: «Якщо вони обоє (королева Маргрете і король Ерик.– *О. Г.*) помруть ...то лен буде утримуватись і управлятись на користь пані Катаріні, сестри мого пана, і я для її користі буду їй допомагати порядкувати і керувати з Божою поміччю у всіх ділах, в яких я буду відповідальним, і що мій пан король та моя пані королева довірять мені. І якщо Бог зробить, що вони усі троє помруть ... нехай Бог від того боронить, то я буду утримувати і управляти леном на користь королівства Швеція, і в тому випадку, якщо якийсь пан ці три королівства по смерті мого пана, пані і молоді пані законно візьме і отримає як цих королівств законний пан і король, то цьому панові і королю цей замок Едсгольм та лен Вермланд одразу ж

буде переданий, коли він вимагатиме їх і схоче володіти ними» [22].

Текст у цьому фрагменті ленного листа є чітким і однозначним, аналогічними є і тексти трьох інших денних листів фогдів Ерику і Маргрете. Тобто ми можемо зробити висновок, що сформульовано ці документи спеціально для вжитку королівською канцелярією; адже станом на 1405 р. такі формулювання були потрібні королеві Маргрете та Ерику Померанському для здійснення їх міжнародної політики, особливо у світлі ще не до кінця втрачених сподівань реалізувати шлюб між Катаріною Померанською і англійським кронпринцем. Водночас формулювання цих денних листів свідчать і про перші спроби Ерика з Маргрете за допомогою «замкового права» створити свого роду законодавчий прецедент на шляху до «призначення» субсидіарного спадкоємця трьох скандинавських корон [23]. Норвезькі ленні листи цього періоду, якщо вони й існували, до нашого часу не збереглися, але, наприклад, документ «64 пункти» від 1405 р., написаний королевою Маргрете як інструкція Ерику Померанському на час його подорожі Норвегією, надзвичайно тісно прив'язує Катаріну до унійного монаршого правління і тому цілком відповідає духові данського та шведських ленних зобов'язань [24].

Дуже цікаве й неконкретне формулювання зустрічаємо у ленному листі данського лицаря і члена ріксроду, управителя замку Коллінг та його округи Могенса Мунка від 5 вересня 1405 р. [25]. У цьому листі М. Мунк бере на себе зобов'язання у разі смерті Ерика Померанського та королеви Маргрете «...допомогти їй (Катаріні.— *О. Г.*) прийти до стану і підтримувати її з іншими членами ріксроду та людьми...». Як взагалі розуміти наведений вище вираз – неясно, але він, можливо, окреслює становище Катаріни, що було вищим за становище звичайної принцеси крові, як стверджує К. Ерслев, сприймаючи слова даного виразу буквально. Скоріше, у цьому ленному листі йдеться про підтримку Катаріни на шлюбних переговорах з імператором «Священної Римської імперії» Рупрехтом стосовно одруження скандинавської принцеси з сином імператора, пфальцграфом Йоганном. Власне, цей шлюб таки було укладено, але вже 1406 р. Звичайно, можливість заручити Катаріну з представником могутнього німецького фюрствіського дому Віттельсбахів була більш реальною, ніж планування її заручин з англійським кронпринцем, ще й за умови виконання цілої низки важкореалізовуваних вимог. Отож, у даному випадку «замкове право» послужило вагомим плюсом у балансі

перспектив спадкоємців Катаріни Померанської і Йоганна Віттельсбаха. Однак, напевно, у Рупрехта до скандинавської делегації були питання з приводу перспектив шлюбу його сина. Недавно на переговорах як підтвердження шансів Катаріни та її нащадків на унійну корону було використано ще один ленний лист від 25 травня 1405 р. Його автором був данський вепнер (лицар середньої руки) Нільс Странгесен (рід Більд), а лист стосувався замку Хіллерслев із прилеглим леном Т'ю [26]. Н. Странгесен зобов'язується утримувати замок і лен відповідно до приписів Маргрете й Ерика та передати їх по смерті монарших осіб «...названому ними спадкоємцю чи наступнику у всій повноті для його користі й потреби». Таке формулювання яскраво свідчить, що йшлося не просто про зобов'язання приватно-юридичного характеру; воно було ретельно підібране саме для ознайомлення з ним третьої сторони.

Зі смертю королеви Маргрете 1412р. майбутнє унійної монархії виглядало стабільним, принаймні поки був живий король Ерик. «Замкове право» продовжувало відігравати роль наскрізного стрижня унійної конструкції. Але буквально за кілька років ситуація кардинально змінилася, коли приблизно з 1414 р. монарх безпідставно почав сумніватись, чи зможе він мати нащадків. Можливо, саме тоді Ерик гостро поставив перед собою питання — хто наслідуватиме унійний трон? Король став шукати реального гідного номінанта, чітко усвідомлюючи, що легітимувати його роль вдасться лише за допомогою «замкового права». Навіть якщо цей номінант буде найближчим родичем чинного короля. Найближчим родичем Ерика був його двоюрідний брат, ще неповнолітній герцог Бугіслав Померанський (народився приблизно 1407 р.). Практика просування претендента була стандартною, такою самою, яка раніше використовувалася для наділення субсидіарними правами наступництва Катаріни та її нащадків - «замкове право» і дворянські зобов'язання, що могли б надати Бугіславу вагомим гарантій на три корони, якщо Ерик таки помре бездітним. Щодо просування кандидатури Бугіслава є багато свідчень - ленні листи, королівські листи дворянам, королівські листи аnobілітації, привілеї купецьким містам тощо.

Вперше ім'я Бугіслава Померанського було вписано у ленний лист 1420 р., надалі це трапляється все частіше. Типовим екземпляром, що уповні характеризує подібні ленно-замкові листи, є документ від 1429 р., написаний королем Ериком данському вепнеру Герману Хагену

стосовно кількох замків острова Лоланн та їх округ [27]. Також Ерик представив Бугіслава Померанського як свого спадкоємця і на міжнародній арені 1427 р. Саме тоді як гарантію дотримання перемир'я скандинавський монарх передав під управління Ганзи місто Шлезвіг, але із застереженням: якщо перемир'я буде порушене, то Шлезвіг має бути знову переданий йому, якщо ж Ерик на той час вже помре - то Бугіславу Померанському, а якщо і він буде мертвим - то «найближчим друзям» короля Ерика з-поміж померанських графів Щецина [28]. Але свідчення про герцога Бугіслава Померанського як можливого майбутнього спадкоємця короля Ерика, що дійшли до наших днів, назагал є розпорошеними і деякими істориками можуть небезпідставно вважатися неоднозначними. Проте сумніви щодо справжніх чітких намірів короля Ерика та прагнення встановити стабільний план передачі престолу розвіює дуже красномовна дія монарха. Безпосередньо напередодні початку війни короля Ерика за повернення до складу його монархії земель Південної Ютландії 1420 р., король з флотом готувався до висадки на острів Фемарн у своїх лоланнських володіннях (порт Альбуе). За кілька днів до початку військових дій, 30 червня 1420 р., Ерик Померанський видав декрет про статки королеви Філіппи. По-перше, цей ордонанс мав об'єднати до того розпорошені по трьох королівствах терени, з яких жила королева; по-друге, гарантувати їй право жити з її статків і надалі, по смерті самого Ерика Померанського [29].

Фактично, цей ордонанс можна назвати ще й справжнім заповітом або, принаймні, тестаментарною декларацією королівської волі, яку монарх залишив, вирушаючи на війну. Більше того, упорядкування прижиттєвих статків Філіппи зовсім не головне завдання цього документа, найважливіше у тексті - з'ясування питання подальшого королівського унійного правління та майбутнього триєдиної держави у разі смерті короля. Як впливає з королівського ордонансу, порядок престолонаступництва є двовимірним: частково в прив'язці з гарантіями подальших пожиттєвих статків Філіппи за нового короля; частково - у зв'язку з повноваженнями королеви як глави регентського правління при ще неповнолітньому 13-річному Бугіславі Померанському. Король Ерик пише, що за можливого регентського правління «...оскільки наші замки і лени у наших королівствах, які у вірності і за законом передані в управління нашим ембетсманам, які мають їх у своєму розпорядженні, то вони вільно й без примусу знову передадуть їх нашій лю-

бій пані королеві Філіппі для управління для рідного сина брата нашого - батька герцога Бугіслава Померанського, і для його користі, і для його потреби, якщо нас наслідуватиме ще хтось, якщо ми (Ерик і Бугіслав.- *О. Г.*) обоє упокоїмося, перед тим як ми їх (лени та замки.- *О. Г.*) будемо вимагати й отримаємо, то [вони вільно і без примусу] передадуть їх для користі й потреби когось з роду нашого батька, того, хто веде грифа (померанський герб.- *О. Г.*), якого більшість ріксродів цих трьох королівств схвалить і воцарить собі на короля по нам і по синові брата нашого батька, якщо і ми, і він помремо» [30].

При окресленні регентського управління ріксродові унійної монархії не надається жодних повноважень; королева Філіппа мала «королівства, замки і лени владно і з турботою захищати, управляти, радити і берегти ревно» для її протезе суто самостійно. Документ підписано багатьма співгарантами - «нашого милостивого пана вірними людьми та радниками» — загальною кількістю 14 осіб, власне, єпископом данського Орхюсу, сімома лицарями та шістьома вепнерами. Ці особи були данськими стурманами за винятком, можливо, одного померанця. З таких широковимірних монарших актів, які в деталях дбають про тяглість престолонаслідвання і гарантії успадкування трону названою особою, можемо зробити висновок, що на те були вагомні підстави. Як відомо, коли є дим, має існувати й полум'я. У нашому випадку ордонансні ініціативи свідчили про певну опозицію як сильній монархії, так і її головному інструментові в рамках конструкції унії - «замковому праву» [31].

Як відомо, 1432 р. у Швеції почалося повстання проти правління Ерика Померанського. Якщо спочатку це була просто церковна суперечка, то 1434 р. конфлікт набув загальнодержавного виміру. Саме тоді вибухнуло народне повстання під проводом Енгельбректа Енгельбректссона, одним з головних мотивів якого було незадоволення засиллям данських фогдів, ленманів і лагманів [32] - тобто осіб, які гарантували «замкове право» як базисний інструмент королівської влади. Власне, те саме спричинило народне повстання 1434 р. у Норвегії під проводом Амунда Сігурдссона з роду Болт [33]. Буквально за рік як у Швеції, так і в Норвегії до антимонархічного повстання долучилися і широкі дворянські кола, які кинули виклик політиці монарха вже не у вимірах «бунту мас», а у вимірах букви національних законодавств. Зрозуміло, що кожна з національних норм передбачала існування у монарха «замкового права», але існування

цього права в межах унії накладало вбивчі імплікації на узгодження з національними правовими нормами. Зрозуміло, що не саме «замкове право» стало причиною шведського повстання, а надмірне втручання короля у справи церкви. Однак це повстання, як і будь-яке інше, почало розвиватися лавиноподібно і за три роки порушило презумпцію верховенства монаршого «замкового права» поряд з чинниками економічного тиску і церковними справами. Невдовзі у Швеції реальні політичні події показали усі вади «замкового права». Так, зокрема, трапилося на переговорах між представниками трьох фракцій шведського повстання та Ериком Померанським у Стокгольмі в жовтні 1435 р. [34]. Акти цього з'їзду засвідчили перемогу національного законодавства Швеції (Ландслов) над монархічними унійними інструментами управління, такими як «замкове право» [35]. Найважливіше, що було зроблено на Стокгольмському з'їзді, це ухвалено правило призначення на посади управителів ленів і замків королівства тільки шведів. З даного правила робився тільки один виняток: Ерик Померанський лишив за собою право призначати фогдами замків (але не замкових округ і прилеглих ленів) Стокгольма, Кальмара і Ньючопінга данців або норвежців (але не німців і не мекленбуржців). Саме ж «замкове право» цілком переходило до національного ріксроду після смерті Ерика Померанського. «Замкове право» найвищого законодавчого органу Швеції втрачало чинність лише в тому випадку, якби Ерик залишив по собі прямого спадкоємця (лише законнонародженого сина, який би мав, відповідно до шведського Ландслова, право «прямого королівського спадку»). Така явна зміна акцентів не лише де-факто, а й де-юре однозначно вбила осиковий кілок в труну монархічно-династичної політики Ерика Померанського та його прагнень перетворити європейську Північ на володіння своїх спадкоємців.

Дослідження показало, що стратегічною метою династичної політики Ерика Померанського було перетворення Скандинавії на цілісне володіння для своїх наступників. Однак на заваді реалізації цього плану стояли три окремі законодавчі системи скандинавських королівств. «Замкове право» унійного монарха чітко базувалося на положеннях Хартії коронації Кальмарського з'їзду 1397 р.: Ерик Померанський мав пожиттєве верховне право повністю розпоряджатися замками та їхніми ленами в трьох скандинавських монархіях. Практично, Ерик упродовж свого життя мав право використовувати військові залоги півночі Європи і, таким чином, нав'я-

зати трьом скандинавським королівствам свою волю щодо спадкоємця. Більше того, у будь-який момент Ерик міг вільно передати верховне право управління замками та ленами іншій особі, технічно забезпечивши їй гігантський плацдарм для подальшої боротьби за три скандинавські корони. Інше питання, що через реальні політичні обставини династично-інтеграційна політика короля, базована на «замковому праві», наштовхувалася на цілу низку перешкод.

Еволюція «замкового права» в період 1397-1439 рр. засвідчила, що відразу після Кальмарського з'їзду династична політика монарха була обережною, судячи з обтічних формулювань ленних листів. Це підтверджує непевність ситуації з «замковим правом» у взаємозв'язку між прикладним і правовим вимірами. Починаючи з 1402 р., «замкове право» унійного монарха стає головним елементом династичної політики. Англійські реляції приділяють найбільше уваги «замковому праву», вважаючи його значимішим за системи законодавств з престолонаслідування у Данії, Норвегії та Швеції. Ці джерела в юридичному аспекті засвідчили цілковите право монарха Скандинавії розпоряджатися замками та їх ленами. На думку англійських дипломатів, «замкове право» означало необмежені військові можливості монарха, крім того - майже виключало ексцеси при передачі влади не лише спадково, а й за бажанням короля, зафіксованим у заповіті.

Джерела періоду 1402-1410 рр. засвідчують зовнішньополітичну спрямованість династичної політики Ерика Померанського. Акти «замкового права» слугували головним козирем дипломатії короля у світлі гри за династичні альянси спочатку з англійським королівським домом Ланка-

стерів, а з 1405 р.- з імператорським домом Віттельсбахів. Саме в цей період «замкове право» стає ключовим елементом і внутрішньоскандинавської монаршої політики. Ерик Померанський у «ленних листах» до 1410 р. починає створювати правовий прецедент призначення субсидіарного наступника трьох скандинавських корон. З 1414р. «замкове право» набуває особливо важливого значення у політиці короля Ерика і стає єдиним засобом гарантувати династичну тяглість унійної конструкції. За цей час кількість «ленних листів» істотно зростає. З широковимірних актів короля, які в деталях дбають про тяглість престолонаслідування і гарантії успадкування трону названою особою, можемо зробити висновок про появу спротиву головному династичному інструментові в рамках унії - «замковому праву». Про це свідчать події шведського повстання. З 1434 р. презумпцію верховенства монаршого «замкового права» у країні було скасовано внаслідок рішень Стокгольмського з'їзду. Невдовзі реальні політичні події у Скандинавії показали повну неспроможність «замкового права» як політичного інструменту Ерика Померанського.

«Замкове право» як інструмент інтеграційної та династичної політики за доби правління Ерика Померанського у прикладному вимірі зазнало фіаско. У чомусь - через свій надмірний тиск за лінією «унійне проти національного», будучи елементом першого. Королю не вдалося до кінця реалізувати свої династичні наміри у призначенні спадкоємця за допомогою системи ленних зобов'язань. Однак у вимірі розвитку феодалної ідеології та далекосяжності процесів уніфікації Скандинавії роль «замкового права» виявилася надвагомою та новаторською.

1. Bidrag till Skandinaviens historia ur utlandska arkiver / Utg. av C. G. Styffe; I 5 bd.- Stockholm, 1859-1884.- Bd. 2.
2. *Erslev Kr.* Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlasggelse.- K0benhavn, 1882.
3. *L0nnroth E.* Sverige och Kalmarunionen, 1397-1457.- G0teborg, 1934.
4. *Palm0 S. U.* Riksf0restendervalet i 1512-Stockholm, 1949.
5. *Christensen A. E.* Kalmarunionen og nordisk politik 1319-1439.- K0benhavn: Gyldendal A/S, 1980.
6. Traktater, Sverges, med frammande magter jamte andre dit horande handlingar / Utg. af O. S. Rydberg; IV bd.- Stockholm, 1877-1895.- Bd. II.- S. 423 (Дані - ST).
7. *Erslev Kr.* Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundteggelse.- K0benhavn, 1882.- S. 65.
8. *Danske Magazin / Utg. af Det kongelige Danske Selskab for Fa:drelandets Historie*-K0benhavn, 1745-1815.-Bd.4.-Rk. V- S. 65-66.
9. *Erslev Kr.* Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlffiggelse- K0benhavn, 1882.- S. 69.
10. *Christensen A. E.* Kalmarunionen og nordisk politik 1319-1439.- K0benhavn: Gyldendal A/S, 1980.- S. 202-205.
11. *Diplomatarium Norvegicum / Utg. av C. A. Lange, C. R. Unger, H. i. Huitfeldt-Kaas, Chr. Brinchmann, o. A. Bugge; I 21 bd.- Christiania (Oslo), 1849-1975- Bd. XIX.- 643 s.*
12. *Carlsson G.* Kalmarunionen. Till fregan om ratsgiltigheten av 1397 ars unionsavtal // *Svensk Historisk Tidsskrift*- Stockholm, 1930.-N 30.-S. 439.
13. *L0nnroth E.* Sverige och Kalmarunionen, 1397-1457.- G0teborg, 1934.-S. 31-32.
14. *L0nnroth E.* Unionsdokumenten i Kalmar 1397 // *Scandia*-K0benhavn, 1958- Bd. XXIV- S. 58.
15. *Erslev Kr.* Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlsggelse- K0benhavn, 1882- S. 472.
16. *Christensen A. E.* Kalmarunionen og nordisk politik 1319-1439.- K0benhavn: Gyldendal A/S, 1980- S. 218.
17. *Erslev Kr.* Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundheggelse- K0benhavn, 1882- S. 477-478.
18. *Carlsson G.* Sveriges Historia till vara dagar.- Bd. 3: Scenare Medeltiden- Stockholm, 1941- S. 85.
19. ST.-Bd. H.-S. 423, 424.
20. *Palm0 S. U.* Riksf0restandervalet i 1512.- Stockholm, 1949- S. 374-376.

21. Diplomatarium Suecanum, Svenskt Diplomatarium / Utg. av J. G. Liljegren, B. E. Hildebrand, o. E. Hildebrand; I XII bd-Stockholm, 1829-1975-Bd. I.-S. 375,529, 531. (Далі-DS).
22. Danske Diplomer og Breve. Udvalg af hidtil utrykte danske Diplomer og Breve fra det XIV-XVI Aarhundrede / Udg. af C. Molbech og N. M. Petersen.- K0benhavn, 1842-1858.- S. 134.
23. *Erslev Kr.* Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlaggelse.- K0benhavn, 1882.- S. 477-478.
24. Norskemiddelalderdokumenter utvalgt ved Knut Helle-Oslo, Bergen, Troms0, 1973- S. 105.
25. *Erslev Kr.* Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlaggelse.- K0benhavn, 1882.- S. 478.
26. Danske Diplomer og Breve. Udvalg af hidtil utrykte danske Diplomer og Breve fra det XIV-XVI Aarhundrede / Udg. af C. Molbech og N.M. Petersen-K0benhavn, 1842-1858.-S. 106.
27. Repetorium diplomaticum regni Danici mediaevalis. Foretegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen / Udg. ved Kr. Erslev; 12 bd.- K0benhavn, 1894-1912.- Bd. I. 1085-1450.- S. 6389.
28. Die Reccesse und andere Akten der Hansetage I.- Leipzig, 1870-1897.-B. VI.-S. 503, § 16.
29. Repetorium diplomaticum regni Danici mediaevalis. Foretegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen / Udg. ved Kr. Erslev; 12 bd- K0benhavn, 1894-1912- Bd. I. 1085-1450.- S. 5856.
30. DS-Bd. III-S. 2792.
31. *Schiick Her.* Rikets brev och register. Arkivbildande kanslivasen och tradition inom den medeltidasvenska statsmakten.- Stockholm, 1976.- S. 196, 213.
32. *Carlsson G.* Engelbrekt Engelbrectsson // Svenskt biografiskt Leksikon.- Stockholm, 1959.- Bd. XIII.
33. *Storm G.* Nye Studier til Opr0rsh0vdingen Amund Sigurdssons Historie // Norsk Historisk Tidsskrift.- Oslo, 1878-1882.- N3.-Rk. 1.-S. 48-59.
34. ST.- Bd. III.- S. 473a.
35. *Lonnroth E.* Sverige och Kalmarunionen, 1397-1457.- Goteborg, 1934-S. 154-155; *Carlsson G.* Sveriges Historia till vera dagar; 13 bd: - Bd. 3: Senare Medeltiden.- Stockholm, 1941.- S. 307-309.

O. Gavrylov

«CASTLE LAW» AS ERIC OF POMERANIA'S (1397-1439) INSTRUMENT OF DYNASTIC POLICY

The article is devoted to the analysis of important power instrument possessed by the first king of the Scandinavian union, Eric of Pomerania. Ascertainment of the «castle law» role during his reign carries out through the dimensional examination of the connections between legislation basis and applied realization of feudal castle liabilities. The essence of «castle law» in Scandinavia and its role as strategic key element of regal dynastic policy within a framework of union are studied.